Muktupāvels

Tuvoties savai dvēselei Jāņos

Jāņos katram ir iespēja izklaidēties pēc savas gaumes: viens kārtīgi izdziedāsies, cits jautri pavadīs laiku ar draugiem, vēl kāds pieēdīsies un piedzersies, pārīši draiskosies papardēs, kāds gremdēsies meditācijā un meklēs svētkos kādu dziļāku jēgu. Tieši tik daudzslāņaini ir vasaras saulgrieži, uzskata etnomuzikoloģe un kultūrantropoloģe **Valdis** un **Rūta Muktupāveli.** Viņu Jāņos vienmēr klātesoši elementi ir uguns, ūdens, klusums un ziedi, viss pārējais var mainīties.

FOTO: MATĪSS MARKOVSKIS

▼ Zane Zālīte

Kāpēc mūsdienās vispār būtu jāsvin Jāņi?

Valdis Muktupāvels: Tad var jautāt plašāk: kāpēc mūsdienās vispār kaut kas būtu jāsvin? Svētki ir kultūras daļa.

Rūta Muktupāvela: Tie ir valsts noteikti svētki! Valsts jau neprasa, gribat vai ne. Tātad tiem, kas ir lojāli šai valstij, šie svētki būtu jāsvin. Cits jautājums, kādā veidā.

Kā tad svinēt, lai nebūtu tikai šašliki, alus un šlāgeri? Ar jēgu un saturu.

R. M.: Katram ir savs priekšstats par to, kas ir jēga un saturs. Katrs pēc savas pārliecības, intelekta pakāpes un interesēm izvēlas, kā to darīt. Vienam pasaule sākas un beidzas pie alus un šašlikiem. Šādam cilvēkam droši vien nemaz nerodas jautājums par svētku citādu saturu. Arī cilvēkiem, kuri meklē un grib saskatīt lietu dziļāko būtību, ir savs priekšstats par to, kā to darīt, lai tas nebūtu banāli. Lai Jāņu diena būtu piepildīta arī ar noteiktu sakrālu saturu. Un cilvēki mūsdienās tomēr atdala šīs lietas. Jūs pati par to ierunājāties: šašliki un alus, un šlāgeri tomēr būtu ikdienas kultūras sastāvdaļa, kas uz sakrālo telpu, ko piedēvējam Jāņiem, it kā neattiecas. Kas būtu tas, kas piepildītu Jāņus? Man ir daudz ārkārtīgi nozīmīgu aspektu, kas uzbur vismaz sakralitātes ilūziju: klusums, uguns, ziedi, ūdens... Elementi, kas jau gadsimtiem pavada tos, kuri meklē ko būtiskāku par palēkāšanu, paēšanu, izbļaustīšanos un aiziešanu gulēt ar sāpošu galvu.

Vai klusums un ūdens nav kaut kas tāds, pēc kā visi cilvēki tiecas katrā atvaļinājumā?

R. M.: Cits divreiz dienā meditē pie iedegtas sveces, vēl kādam ir dušas rituāls. Tad jau var teikt, ka ir cilvēki, kas šiem elementiem pievēršas ikdienā! Tie ir sakrāli brīži, kas ierāmē dienu. Mēs tos piekopjam citā kvalitātē.

V. M.: Man šķiet, ka mūsdienu cilvēkam Latvijā ir vairāki ceļi, kā svētkos tuvoties sakralitātei. Tas, kas atrodams dažādos etnogrāfiskos rakstos, ir viens ceļš. Tie, kuri uzskata, ka kultūras saknes un kultūras svarīgākā daļa ir meklējamas folklorā, attiecīgi cenšas atrast sakralitāti līdzīga veida izpausmēs. Citos gadījumos runā par rekonstruētajiem vai atjaunotajiem senajiem Jāņu rituāliem. Jebkurā gadījumā tas ir viens no piegājieniem līdzās tādiem, ko izvēlēsies cilvēks, kas jūtas saistīts ar kristīgo kultūru. Arī tad svinēs Jāņus, bet sakrālo centīsies saskatīt caur kāda kristīgā simbola klātbūtni. Uguns arī kristīgajā tradīcijā ir nozīmīga, bet uz to nebūs akcenta...

R. M.: ...uz Jāni, bet uz Jāni Kristītāju, piemēram!

V. M.: Vai mēģinās 24. jūnijā rītā aiziet uz dievkalpojumu. Šie abi aspekti ļoti labi var sadzīvot, to jau rāda mūsu vēsture un kultūra.

Gadu simtiem ir bijuši Jāņi ar līgodziesmām, ko dziedājuši arī kristieši. Bet tas nav vienīgais ceļš! Cilvēki vienmēr ir domājuši par vispārīgo, universālām reliģiskām idejām, ir meklējuši dažādu reliģiju sintēzi. Reliģijas jāpiemin, jo svētku svinēšana ir saistīta ar reliģiju. Ja pieeja ir universāla, cilvēks arī Jāņos mēģinās saskatīt vispārcilvēcisku, universālu raksturu. Var būt arī tā, ka pieliks klāt Agni jogas rituālu vai ieviesīs kādu šamanisma prakses elementu.

Kad runājat par sakrālā meklējumiem, vai ar to domājat, ka cilvēks kādu rituālu izpilda ar noteiktu nolūku?

R. M.: Pieņemu, ka sakralitāte ir nedefinējama un katrs tai tuvojas savā veidā, un tas ir ļoti labi. Arī transcendence droši vien katru uzrunā citādi, ja vispār uzrunā. Bet sakralitāte ir fiksējama izjūtās. Tas nozīmē jautāt sev, ko man nozīmē sakralitāte. Un tad katrs atrod veidu, kā ar to saskarties. Tas īsti nepakļaujas verbalizēšanai un zinātniskai izpētei, zinātnieki par to jau sen ir vienojušies. Nevar preparēt dvēseli! Fiksēt un pētīt var to, kā cilvēki interpretē savu satikšanos ar sakrālo: kāds dzied, kāds klusē, kāds meditē, kāds lūdzas, kāds lec pāri ugunskuram vai ēd dievišķo ēdienu, ko nu ar to saprot, un dzer dievišķo dzērienu.

Vai cilvēki tiešām svin Jāņus tāpēc, lai sastaptos ar savu dvēseli, vai tikai tāpēc, ka tas jādara?

R. M.: Kā kurš!

V. M.: Valsts ir noteikusi, ka tie ir svētki, tur parādās imperatīvs.

R. M.: Līdzīgi arī uz vēlēšanām ir jāiet, bet tas nenozīmē, ka simtprocentīgi visi aiziet.

V. M.: Man šķiet, ka attiecībā uz Jāņiem iesaistīšanās pakāpe ir diezgan liela, bet varbūt es dzīvoju ilūzijās. Rīga kļūst tukšāka, kaut gan pēdējā laikā ne tik ļoti, jo arī šeit ir visādas izklaides. Vienu laiku to varēja ļoti izteikti just – 23. jūnija pēcpusdienā Rīga pēkšņi bija tukša.

R. M.: Bet labi, ka cilvēki pieņem arī tās izklaides, ko piedāvā Rīga. Tas nozīmē, ka viņi šo dienu izjūt kā neikdienišķu.

V. M.: Izklaides ir uz neikdienišķumu virzošas, ja vien kāds nav caur un cauri bohēmists. Ar vienu pieskārienu cilvēks pietuvosies neparastajam.

Kā jūs tam tuvosieties? Vai jums ir tradīcijas, kā svinēt?

V. M.: Šajos Jāņos mēs koncertēsim *Cinevillā*.

R. M.: Tu to uztver kā koncertēšanu, es – vienkārši kā būšanu cilvēkos. Jāņus mēs parasti nesvinam ļoti lielās ļaužu kopās, tomēr tuvie cilvēki, tie, kuriem ir līdzīga domāšana, izjūta un intelektuālā bagāža, parasti ir apkārt. Mēs dziedam, muzicējam, ēdam, gaidām saulīti. Šogad radās iespēja visu to pašu darīt plašākā ļaužu lokā. Domāju, katram atradīsies brītiņš pabūt arī vienatnē, novīt savu ziedu vainagu...

Vainagus Jāņos laikam gan pin visi un vienmēr.

Izklaides ir uz neikdienišķumu virzošas, ja vien kāds nav caur un cauri bohēmists. Ar vienu pieskārienu cilvēks pietuvosies neparastajam.

R. M.: Bez tā nevar! Tas ir tāds elements, kas nav raksturīgs citiem svētkiem.

Jums Jāņi šogad varētu būt tādi masveidīgi.

R. M.: Arī masas nav nekas slikts. Domāju, ka vissvarīgākais ir katrā pašā. Apkārtējā vide nevar izjaukt iekšējo harmoniju, ja tāda vispār ir. Kas par to, ka apkārt daudz cilvēku? Ja iekšēji jūtos labi, man neviens netraucē.

V. M.: Ja lielākajai daļai cilvēku, kas a būs vēlēšanās kaut ko dzirdēt no līgotnēn dziedāt, piedalīties...

R. M.: Jā, ir brīži, kad vari stundu d vienalga kādā ļaužu pulkā! Domāju, ka mani iekšējie Jāņi necietīs!

Ir svarīgi dziedāt tieši līgod mas?

R. M.: Galvenais, lai ir vārds "līgo"!

V. M.: Cik man zināms, citu taut dīcijās īpašu vasaras saulgriežu dziesm nu ir ļoti maz, vai arī tās ir modernākas smes. Latviešiem ir vesels slānis ar a kas izcelsmes dziesmām, kas ir tieši šo ri dziesmas.

R. M.: Grēks būtu neizmantot! Mē teikti dziedāsim.

V. M.: Bet, ja man ienāks prātā kād dziesma, es noteikti to nodziedāšu, ja tā palīdzēs radīt sajūtu.

R. M.: Redz, mums jau ir ļoti vieg to runāt, jo mēs dziedam. Tā Dievs ir ieri

ka mēs varam to darīt, mums tā nav problēma. Domāju, citiem tas varētu būt apgrūtinoši, ja to ikdienā nepiekopj un ja dziedāšana neinteresē. Tad pienāk Jāņi, un ko tagad? Labdien! Viņiem varētu būt problēmas. Bet mūsdienās ir pietiekami daudz avotu – ja pats nevari dziedāt, vari klausīties. Latviešu tautasdziesmas var pat skaitīt! Recitēt kā buramvārdus.

Nu ja, dainu skapis taču ir atrodams arī internetā – sameklē savā aifonā, un uz priekšu!

R. M.: Tieši tā, iespēju ir daudz. Domāju, mēs arī nezinām simtiem dziesmu no galvas, pamatā ir kaut kādi "dežūrteksti". Protams, mēs arī variējam, ieliekot savu devu humora. Piemēram, ir vārdi "Neguļu, neguļu Jānīša nakti, / Lai mani rudzīši veldrē nekrīt". Kādi vēl rudzīši! To vietā var nosaukt visus dārzeņus, ko pazīst, tad mājas iekārtas, cilvēkus daudzskaitļi... Tā var stundu dziedāt!

Neguli, neguli Jānīša nakti, / Lai tev nesaplīst kafijas automāts...

Tad, kad nāk virsū lūziens un ļoti gribas gulēt, talkā nāk tibetiešu zvani un citi dīvainie instrumenti, didžeridū jeb dūkurs. Tad parādās starpkultūru dimensija.

R. M.: Kaut vai. Kāpēc ne? Kafijas automāts taču ir mūsu dzīves daļa!

Vai jums ir bijuši Jāņi divatā?

V. M.: Ir bijuši, un ārkārtīgi romantiski. Bija Jāņi, kuros mēs sauli pavadījām Vidzemes jūrmalā un saullēktu sagaidījām Kurzemes jūrmalā.

R. M.: Jā, pareizi, mēs pa nakti braucām! Tas bija ārkārtīgi interesanti. Ar visiem vainagiem, sieru un bezalkoholisko alu, jo bija taču jābrauc. Skatījāmies, kā citi svin Jāņus. Bija tik daudz ugunskuru! Labi varēja redzēt perspektīvu – ka svin un svinēs. Nav tā, ka cilvēkiem būtu vienalga. Tās bija lauku teritorijas, braucām gandrīz tikai pa zemes ceļiem...

V. M.: Man gan likās, ka bija samērā klusu.

R. M.: Bet tad jau svinēšana gāja uz beigām.

Bijāt to tā izplānojuši? Vai vienmēr visu izdomājat iepriekš?

V. M.: Nē, parasti visu izgudro pēdējā brīdī. Toreiz laikam bija jautājums, vai jūrā var redzēt saullēktu un saulrietu. Izrādās, var, tikai dažādās vietās!

Vai esat arī svinējuši Jāņus ar nolūku parādīt bērniem, kā ir pareizi?

V. M.: Esmu to darījis. Tas bija 1983. gadā. Didaktiskais moments gan bija labi paslēpts. Manā pārziņā toreiz bija diezgan daudz jaunu cilvēku, skolēni, un mēs ar Ilgu Reizniecei vēl taisījām plānu – pa punktiem, lai zinātu, kas kurā brīdī īsti jādara. Tā bija informācijas vākšana un Jāņu svinību konstruēšana. Lai saprastu, kā tas atbilst mūsu priekšstatam par visarhaiskākajiem Jāņiem. Savulaik, kad darbojos Etniskās kultūras centra grupiņā, tika veidoti materiāli ar nolūku iemācīt arī citiem kādu noteiktu piegājienu Jāņu svinēšanā vissenākajās tradīcijās. Pēdējā laikā gan ne ar ko tādu neesmu nodarbojies. Ja runā par rādīšanu citiem, tad ļoti atzīstu tādu darbošanos, kādu jau kuro gadu veic Ilga Reizniece, mācīdama līgodziesmas un ieražas. Viņai ir liela griba un brīnišķīga enerģija!

Pēc dažu dainu satura spriežot, rodas iespaids, ka senatnē Jāņi ir bijušas īstas bakhanālijas, kurās daudz nešķiro, kura māte, kura meita.

V. M.: Ja tā padomā, kas tad ir bakhanālijas? Tie ir auglības svētki! Ar reibinošo dzērienu baudīšanu, ar auglības spēku nevaldāmu izrādīšanu... Tas ir auglības svētkiem raksturīgi.

Kas no tā palicis mūsdienās?

R. M.: Mēs nezinām... Tie pliko skrējieni taču Jāņos ir kļuvuši par tradīciju! Vai nu viņi tā aprobežojas tikai ar skriešanu, es nezinu...

V. M.: Pliko skrējiens ir tāda auglības spēku manifestācija! Nav obligāti vēl kaut kam jāseko.

R. M.: Nu, nezinu...

V. M.: Jāņu dziesmās arī saimniece apstaigā savu lauku, priekšautiņu pacēlusi... Tas arī ir tāds pliko gājiens! Viss ir avotos pateikts, tikai apstiprināts ar mūsdienu versiju. Izklausās citādi, bet universāli motīvi parādās...

Vai Jāņos arī muzicēsiet? Jums taču ir vesela instrumentu kolekcija, to vidū daži arī ļoti eksotiski.

V. M.: Parastos Jāņos, ja tiek līdz muzicēšanai, man patīk kokles. Dūdas, ja ir vairāk cilvēku un ja jādejo.

R. M.: Bet tad, kad nāk virsū lūziens un ļoti gribas iet gulēt, talkā nāk tibetiešu zvani un citi dīvainie instrumenti, didžeridū jeb dūkurs. Tad parādās starpkultūru dimensija.

V. M.: Miegs parasti nāk, ja ir ļoti garas ziņģes, kas tiek daudz reižu dziedātas. Bet par mūzikas atskaņošanu... Mūsdienu tehnoloģijas cilvēkiem piedāvā milzīgu skaņas spēku, un tas ir tas bīstamākais: vieni otriem var traucēt, vienkārši iznīcinot svētku svinēšanu, ja ir skaņu agresija. Kaut vai ja lielā skaļumā uzliek folkloras ansambļa dziedātas dziesmas. No sakralitātes nekas nepaliek pāri.

Vai Jāņi kopumā nav trokšņaini svētki?

R. M.: Ir brīži, kad jāiztrakojas, ir brīži, kad jābūt vienam.

V. M.: Ir Jāņu dziesmu teksti, kas norāda uz vienatni Jāņos. Piemēram, redzēt trīs saulītes uzlecam var tikai vienatnē. Papardes ziedu var meklēt tikai klusumā. Bet tad... vara bungu rībināšana! Tas nu nav nekas kluss.

R. M.: Nav ideāla, kā vajadzētu. Katrs dara, kā zina.

Vai tie, kuri Jāņos neietērpjas tautastērpos un neskandina līgotnes, tomēr sirds dziļumos nejūtas tā, ka viņu Jāņi nav "īsti"?

R. M.: Vai, tautastērps – tas ir tik dārgs prieks! Vazāsi to pa rasu, pa zāli un pa mežu, un zemes ceļiem? Bet garos svārkus kaut kā tomēr gribas un vainadziņu. Jāņos meitenes parasti neģērbjas biksēs.

V. M.: Pietiek un ir skaisti, ja uzliek kaut kādu zīmi, ka ir svētki, piemēram, kādu paštaisītu saktu vai linu kreklu. Vai izrotā mašīnu ar zāļu vainadziņu, pieliek savam auto Latvijas karodziņu.

Protams, var vilkt tautastērpu! Bet šādā tērpā un ar visām saktām lēkt pār ugunskuru es neriskētu.

R. M.: Ja svin mājās, tā kā *Silmačos*, ja staigā tikai pa savu pagalmu, kas ir izkaisīts smiltiņām, tā ir cita lieta. Protams, var vilkt tautastērpu! Bet šādā tērpā un ar visām saktām lēkt pār ugunskuru es neriskētu.

Skatījums uz pasauli mūsdienās tomēr ir stipri atšķirīgs. Vai tiešām kāds joprojām tic, ka ar kādu dziesmu vai rituālu griežos palīdzēs saulei?

V. M.: Nezinu, vai arī pirms tūkstoš gadiem kāds tam ļoti ticēja. Man šķiet, ka ir tendence iezīmēt pārāk lielu distanci starp cilvēkiem tagad un toreiz. Viņiem bija ikdiena, bija svētki, bija savas muļķības...

R. M.: Piekrītu, ka maģiskais aspekts bija izteiktāks. Tur nevajag tūkstoš gadu, vēl pirms simt gadiem saimniece zināja, kādi buramvārdi jānoskaita un kādas darbības jāveic, lai kaimiņu ragana neatņemtu viņas govij pienu, jo tad saime paliks bez pusdienām. Jāņa tēvs droši vien zināja, kādā veidā apstaigāt savus rudzu laukus, lai kāds nenoskauž. Mūsdienās tas nav tik nozīmīgi, svētku utilitārais aspekts ir mazinājies. Ja būs slikta kartupeļu raža, gan jau poļi piegādās. Katram ar rituāliem veicināt bullīšu audzību arī vairs nav nepieciešams. Forma gan ir palikusi – dziedam maģiskās dziesmas, bet tām nav tāda pamata.

V. M.: Var jau maģiju saskatīt arī vainaga pīšanā un likšanā galvā.

R. M.: Bet tas jau ir rudimentāri. Es nezinu, cik tā meita, kura pūlējās uzmest savu vainagu koka zaros un skaitīja, pēc cik gadiem apprecēsies, tiešām tam ticēja! Bet vainagus meitenes met joprojām. Skaisti!

Jāņos ir daudz fallisko elementu, bet caur tiem redzēt tikai seksu – tā ir zināma ierobežotība.

V. M.: Spēles elements tagad ir lielāks. Kaut vai tas pats ugunskurs... Cik daudzi to mūsdienās kurina ar domu, ka tas jādara, lai gaisma apspīdētu visus laukus? Labi, ja tam cilvēkam vispār ir lauki! Bet ugunskurs ir universāls. Ir skaisti to aizkurināt, naktī ir siltāk...

Odi nekož...

V. M.: Jā, var izvairīties no kukaiņiem, var skatīties liesmās. Ap ugunskuru pilnīgi dabīgi izveidojas aplis – un ne jau ar domu par maģiju. Ap ugunskuru četrstūrī nesastāsies!

Papardes ziedu jau arī iet meklēt, kaut gan zina, ka papardes vairojas ar sporām un nezied.

V. M.: Ja papardes ziedu saista ar seksu Jāņu naktī, tas ir sekli. Tas ir tas, ko mums cenšas iegalvot.

Jaunsudrabiņš *Baltajā grāmatā* papardes zieda meklēšanu apraksta stipri atšķirīgi – tajā ir tik daudz mistikas, ka skudriņas skrien pār kauliem.

V. M.: Jaunsudrabiņš, zinādams latviešu tautas folkloru, parāda, ka papardes zieds atklājas tieši tā: tur ir tāda mistika, kas ne katram dodas rokā, tikai drosmīgākajiem. Un visbiežāk papardes ziedu iet meklēt vienat vis divatā!

R. M.: Tas ir saistīts ar sakrālām nām, nevis ar seksuālo dziņu. Mūsdien cis tikai ārējais, kas novirza domas no b Tā vienmēr ir bijis – ir ezoteriskas un riskas lietas. Seksualitāte, kas tiek attiecī papardes ziedu, ir tīrā eksoterika, lai cilv mēģinātu rakties dziļāk. Rokas tikai tie, k tiešām ir aicināti un izredzēti, jo var ieg viskas zināšanas. Ne jau velti saka, ka t atrod papardes ziedu, saprot zvēru valoc sauli zemē, redz, kur ir aprakta manta, d lā attālumā. Tas viss norāda uz īpašām nām – šis cilvēks zina un redz vairāk n Lai no tā novērstu uzmanību, kā pārbau tiek "pielīmēts" seksuālais elements. Ja p šim pasaulīgajam valdzinājumam un rec vu dzīvi tikai uz ārējo, uz juteklīgumu, mu – jā, lūdzu, ir tāda iespēja, bet tad pa rām kaut ko lielāku, kaut ko neikdienišķ

V. M.: Jāņi piedāvā daudz šādu dziļuma interpretāciju. No vienas puse ir daudz fallisko elementu, bet caur tien tikai seksu – tā ir zināma ierobežotība. ras puses, jāņuzāle var būt debesu koks, vieno debesis un pazemi, pagātni un n tumsu un gaismu.

R. M.: Jebkuru sakrālu simbolu terpretēt dažādos līmeņos, un to var sakralizēt. Katrs paņems no Jāņiem tc viņš ir spējīgs. To, ko viņa apkārtējā vid darīt.

Sakrāls – svēts, ar reliģisku kultu un rituā